

koleno, do autora ove knjige. Gde se to moglo, on ih je proveravao i kritički obrađivao, a gde drugih izvora nije bilo, navodio ih je uz potrebne ograde. Autor je koristio više vrsta arhivskih izvora. Reč je o različitim popisima koji su sačuvani iz XIX veka. Ispostavilo se da su u njima sačuvani dragoceni podaci za izučavanje rodoslova i porodične istorije. Za Dodića su posebno značajni bili Tefter arački nahije sokolske iz 1831. godine, Popis spahijskog desetka iz 1833. godine, Spisak poreskih glava iz 1836. i 1837. godine, Popis stanovništva Kneževine Srbije iz 1863. godine, Popis stoke iz 1860. godine i spisak vlasnika kafana u račanskom srezu iz 1842. godine. Knjiga Obrada Dodića nastala je kao rezultat decenijskog upornog istraživačkog rada. Najbolji je dokaz da i u maloj sredini mogu nastajati velika dela, dela koja značajno dopunjuju naučna saznanja o nacionalnoj istoriji. Pobude koje su vodile Dodića u ovom radu najbolje opisuju njegove nadahnute i iskrene reči iz predgovora knjige: „Stalno me je pritiskalo saznanje da mlade generacije iz sela, kao i drugi koji su rođeni ili vode poreklo, u treći za boljim životom sve više gube interesovanje za svoje poreklo, rod i svoje pretke”.

Mr Slobodan SELINIĆ

Dietmar Müller,
*Staatsbürger auf Widerruf. Juden und Muslime als
 Alteritätspartner im rumänischen und serbischen
 Nationscode. Ethnonationale
 Staatsbürgerkonzepte 1878–1941,
 Wiesbaden (Harassowitz Verlag), 2005, 537 str.*

Državljanstvo shvaćeno ne samo kao formalno pripadanje određenoj državi, već kao skup prava i obaveza koje iz toga proizilaze, predstavlja jednu od relativno novijih tema u historiografiji. Ona je usko povezana sa izučavanjem nacionalizma, „slike drugoga”, nacionalnog identiteta i sličnim problemima koji takode uživaju veliku pažnju istoričara, sociologa, psihologa i dr. poslednjih decenija. Knjiga Ditmara Milera *Gradani na opoziv* je takode nastala kao plod takvog razvoja u historiografiji. Ona predstavlja pokušaj da se odrede slika i položaj Jevreja u izgradnji rumunske nacije i države, kao i uloga muslimana, a posebno Albanaca u nastajanju moderne srpske nacionalne svesti. Samim tim ova knjiga je više od onoga što njen naslov sugeriše – ona naime govori o tome kako Jevreje i Albanace vide nacionalni rumunski i srpski ideolozi, ali gotovo isto toliko, ako ne i više o praktičnim posledicama takvog viđenja ovih manjinskih zajednica, tj. o praktičnoj politici prema ovim manjinama.

Posle teoretskog uvoda u kome se definiše tema i kritičkog osvrta na glavne naslove iz relevantne literature (str. 11–25), knjiga je podeljena u tri glavna dela i zaključno razmatranje. Prvi deo prvog glavnog dela knjige (str. 27–208) govori o jevrejskom pitanju u Rumuniji tokom XIX veka. Autor detaljno opisuje pokušaje, po pravilu inicirane iz inostranstva, da Jevreji u rumunskim kneževinama pre ujedinjenja i u Rumuniji posle njega, dobiju državljanstvo i građanska prava. Detaljno su opisane sve mere kojima se rumunska nacionalna elita služila da bi sprečila da Jevreji dobiju prava kakva su već uživali u zapadnim zemljama. Uz, i u drugim zemljama poznatu argumentaciju da su Jevreji navodno eksploatatori rumunskih masa, uvodi se i orijentalistički diskurs o

njihovoj navodnoj manjoj civilizovanosti i nespremnosti na asimilaciju. Ovo je navodno kočilo civilizacijsku misiju Rumunije u jugoistočnoj Evropi. Pri tom autor citira čitav niz najistaknutijih rumunskih nacionalnih delatnika koji su se istakli šireći ovakve teze pred domaćom i stranom javnošću.

U drugom delu tog poglavlja knjige, autor se okreće viđenju muslimana, a posebno Albanaca u srpskom nacionalnom kodu. Pri tom se, zbog manje količine relevantne literature, više bavi praktičnim odnosom novovekovne srpske države prema Albancima nego teoretskom stranom tog odnosa. Naravno da i u ovom slučaju primećuje potcenjivački odnos prema Albancima, kod propagandnog dela srpske literature, ali i nekoliko zabeleški o tome da propagandno viđenje nije sasvim odgovaralo stvarnosti. Na kraju ovog dela knjige Miler se kratko osvrće na pitanje zašto Jevreji u Srbiji, odnosno muslimani u Rumuniji nisu mogli da igraju ulogu onog „drugog” prema kome se merila sopstvena nacija. On zaključuje da je razlog ležao u brojčanoj i svakoj drugoj beznačajnosti ove dve grupe za nacionalne ideologe.

U nastavku se prikazuje pre svega kulturna politika Rumunije prema Jevrejima tokom poslednjih decenija XIX i prvih XX veka. Iz autorovog izlaganja je vidljivo da je antisemitizam bio zajednički praktično svim snagama rumunskog političkog spektra koje su želele da po svaku cenu spreče njihovu integraciju u rumunsko društvo. Ovo im je do Prvog svetskog rata izuzetno uspešno polazilo za rukom. Drugi deo ovog odeljka takođe povlači paralele sa srpskom nacionalnom svešću opisujući funkciju kosovskog mita i posebno teze o „Arnautšima”, tj. albanizovanim Srbima. Prikazujući tok balkanskih ratova i postupanje sa Albancima autor dolazi do ispravnog zaključka da je teza o „Arnautšima” bila samo propagandnog karaktera. S druge strane, pojedini aspekti odnosa Srba i srpske države prema muslimanima u ovom razdoblju su donekle pojednostavljeni prevelikom koncentracijom na Albance.

Drugi glavni deo knjige (str. 209–477) opisuje način na koji su Jevreji u proširenoj Rumuniji i Albanci u Jugoslaviji dobili državljanstvo i građanska prava. Ovaj deo praktično predstavlja prikaz rumunske i jugoslovenske manjinske politike prema pomenutim nacionalnim grupama, uz povremeno komparativno osvrtanje na položaj nekih drugih nacionalnih manjina – posebno u Rumuniji. Miler je prikazao kako je Rumunija građanska prava koja je krajnje nevoljko dala Jevrejima posle Prvog svetskog rata, značajno skresala u predvečerje Drugog svetskog rata, oduzevši velikom delu Jevreja državljanstvo i uvodeći ceo niz vrlo oštih diskriminacionih mera prema njima. Prikaz manjinske politike prema Albancima u Jugoslaviji je takođe prikazan kao stalno pogoršanje koje je kulminiralo potpisivanjem sa Turskom 1938. konvencije o iseljavanju muslimana. Autor je, međutim, suviše sklon da poistoveti nacionalističku retoriku vladajućih ideologa sa stvarnim stanjem na terenu. Tako u agrarnoj reformi i kolonizaciji s pravom vidi meru direktno uperenu protiv manjina, ali previda njenu relativnu slabu uspešnost u praksi. Isto važi za planove o emigraciji i, čini se, prevelik (samo procenjen) broj Albanaca koji su zaista i napustili Jugoslaviju. Završni deo knjige čine sažetak i zaključak (str. 477–482).

Delo koje je pred nama predstavlja značajan doprinos komparativnom izučavanju nacionalizma i manjinske politike videne kroz izgradnju sopstvenog identiteta pomoću pripisivanja određenog identiteta drugima. Pri tom je veća pažnja posvećena slučaju Jevreja u Rumuniju za koju je autor prevashodni stručnjak. Paralele sa slučajem Albanaca u Srbiji/Jugoslaviji su uglavnom dobro povučene, iako se postavlja pitanje da li je predmet poređenja naj srećnije izabran, budući da su Albanci spadali u širu grupu Muslimana u Srbiji/Jugoslaviji – čega je Miler dakako svestan. Možda bi poređenje

između položaja Jevreja u Ugarskoj/Madarskoj i Rumuniji stvorilo sliku u kojoj bi bilo više uporedivih elemenata.

Dr Zoran JANJETOVIĆ

**Zoran Đinđić: etika odgovornosti,
Zbornik radova, priredila Latinka Perović, Helsinški odbor
za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, 445 str.**

Obično se kaže da su neokončane reforme deo sudbine malih naroda i tradicionalistički zatvorenih zajednica koje su zaobišli modernizacijski procesi i njihovi glavni tokovi. Postoji jedno nešto popularnije objašnjenje – to su navodno „seljačka društva” koja su kao nedovršena društva ušla u XX vek, što je uglavnom i tačno. Istraživačima mnogo više muke zadaje ono prvo – slične su sudbine reformi i reformatora i u većim zemljama posebno na Istoku. Ozbiljni istoričari ruskog društva govore o četrnaestorici velikih reformatora od XIV veka do M. S. Gorbačova koji nisu uspeali sa svojim idejama i bili su ili uklonjeni ili ubijeni. Znaju se i razlozi ovih neuspeha a osnovni je svakako onaj sadržan u činjenici da se autoritarni sistemi teško reformišu ili – kada reforme započnu – sve se završava tragično. U takvim društvima mnogo lakše uspeavaju revolucije i prevrati koji u naletu mnogo toga menjaju ali ne uspevaju da stvore sistem institucija koje su – kakve god bile – bitna pretpostavka za ozbiljniji zamah reformi i dubljih promena. Zbog toga su značajniji reformatori u takvim sredinama po pravilu tragični heroji. Oni koji ovaj problem šire izučavaju i posmatraju ga na globalnom planu idu i dalje. Njima je jasno da – nešto uprošćenije rečeno – reforme brže uspevaju na Zapadu nego na Istoku i rasprava se pomera prema smislu i suštini istočnog ili zapadnog civilizacijskog kruga. Zanimljivo objašnjenje ovog fenomena nudi poznati evropski mislilac – Grk poreklom – L. Kastorijadis koji naglašava specifičnost zapadne civilizacije koja se ogleda u njenoj „sposobnosti da se dovede sama u pitanje i da se samo-kritizira”. U svojim razmišljanjima o reformama i reformatorima grčki mislilac dolazi do ovakvog zaključka: „Samo je Zapad stvorio ovu sposobnost unutarnjeg osporavanja, dovođenja u pitanje svojih vlastitih ustanova i ideja u ime razumske rasprave među ljudskim bićima, koja ostaje u beskraj otvorena i ne zna za krajnju dogmu”. Naravno reformatori i na Istoku – u tradicionalističkim zajednicama – ne pristaju na istorijski fatalizam i u tome je tragika i veličina njihovog čina. Da pred nama nije jedna značajna knjiga – o Zoranu Đinđiću kao reformatoru – možda ova napomena opšteg tipa i ne bi bila potrebna. Reč je o knjizi Zoran Đinđić: etika odgovornosti iz biblioteke Svedočanstva, koju je priredila i uvod napisala dr Latinka Perović, u izdanju Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006. U ovom značajnom historiografskom zborniku osvetljava se sudbina reformi u srpskom društvu i sudbina reformatora koji su ili uklonjeni sa društvene scene ili su fizički uništeni. Četrnaest autora se bavi tom i takvom sudbinom sa temama kakve su zatvorene zajednice s permanentnom krizom u strukturi, mučnim rastajanjem s prošlošću, rastom i nesazrevanjem koje je njihova odlika. Sve faze Z. Đinđića su zaista dobro osvetljene od rane mladosti do partijskog prvaka koji se čak i u takvim okolnostima uzdiže do državnika koji je srpskom društvu bio potreban i to upravo u momentu kada je fizički uklonjen činom učesnika „zavere” koja nije bila zavera klasičnog tipa već zavera snaga koje se opiru promenama i reformama – uvodna studija dr L. Perović upravo ide po širini i dubini fenomena koji je obeležio srpsko društvo na početku XXI veka.